

ORLA LEHMANN OG A. F. TSCHERNING
OMKRING ET FORVANSKET BREV

AF

STIG RODE

Orla Lehmann og A. F. Tscherning var som bekendt ikke venner alle dage. Deres venskab endte i vrede og bitterhed. Da Lehmann 1870, 60 år gammel, blev begravet under æresbevisninger, skrev fru Tscherning til sin mand, der var på rejse i Italien, at »var jeg oplagt til at lee, saa vilde jeg lee af denne Apotheose«. ¹ Hvilken modsætning til den sympati og medfølelse hun og hendes mand viste Lehmann 1849 under hans tyske fangenskab og efter hans kones død. ² Endnu mens han sad i Gottorp og situationen ikke så helt håbløs ud, skrev Tscherning til ham 16. maj: »Jeg kan tænke mig, hvor tungt det maa være for Dem ikke at kunne aflægge et Besøg i Deres Hjem, kunde jeg, nu Rigsdagen (d.v.s. den grundlovgivende) snart er tilende, stille mig som Gidsel for Dem, da skulde jeg dertil være beredt«. Det var ikke tomme ord, for et tilbud herom blev faktisk afsendt til Rendsborg 7. juni, ³ hvilket var så meget mere opofrende, som fru Tscherning da ventede sit barn nr. 2. Man risikerede, at Tscherning ville komme til at sidde i Rendsborg under nedkomsten. Hun fødte en datter 7. juli, et par dage efter at Lehmann, løsladt på æresord samme dag tilbudet var blevet afsendt fra København, vendte tilbage til sit fængsel.

Her skal behandles en brevveksling, som Tscherning indledte nogen tid efter at Lehmann var blevet endelig frigivet og efter et kortere ophold i København var vendt tilbage til sit amtmandskab i Vejle. Den begynder med et (utrykt) brev af 23. oktober 1849: »Kjære Lehmann. Endelig hørte jeg noget fra Dem gennem Deres Broder Lægen, og det var saa lidt godt, at jeg ikke kan lade være at skrive Dem disse Par Ord, skjøndt jeg ikke tør tro at mine Ord er Manna, om ogsaa meget i Deres Liv for Øieblikket er Ørken. Da jeg sagde min Kone, at

¹ Memoirer og Breve VIII, s. 184. Fra forhandlingerne 1858 i Rigsrådet – det eneste sted de efter venskabets ophør stod direkte overfor hinanden – har Neergaard fremdraget denne vrissende replik til Lehmann: »Det ærede Medlem bruger jævnlig om mig Ordet genial, næsten som om det var et halvt Ukvemsord. Jeg skal aldrig tillægge ham det, jeg har den fulde Overbevisning, at jeg aldrig skal faa nogen Anledning dertil«, Under Junigrundloven II, s. 302. Herved erindres, at det var Monrad, der var begyndt at drille med ordet genial. I den karakteristisk af de to »ildsprudende bjerge«, Grundtvig og Tscherning, som vi senere vil vende tilbage til, hed det: »Thinget vil vist være enigt med mig i, at det er de to eneste Medlemmer, som vi ville tillægge Benævnelsen af geniale«, Neergaard, anf. arb. I, 673.

² Nærmere herom kan læses i de to sidste afsnit af et duplikeret manuskript »Kald og Kærlighed«, der er tilgængeligt i Rigsarkivet, Det kgl. Bibliotek, og Universitetsbibliotekerne i København.

³ Alfred Hages brev til Lehmann af 7. juni 1849 om tilbudet er citeret i det i forrige note nævnte manuskript s. 78. Ifølge Lehmanns Efterladte Skrifter II, s. 414 skal Tscherning også have fremsat tilbudet i et brev til hertugen af Augustenborg, men dato for dette er ikke oplyst. Tschernings brev af 14./16. maj er trykt som nr. 43 b i Af Orla Lehmanns Papirer udgivne af Julius Clausen (herefter kaldt OLP).

jeg skrev til Dem, sagde hun deri gjør Du ret, kjendte jeg L. som Du gjør, saa havde jeg skrevet for længe siden, thi han maa trænge til Ord fra gode Venner«. ⁴ Og den slutter med Tschernings lykønskning til Lehmanns indvalg i folketinget 24. september 1851. Ialt er opbevaret 19 breve fra Tscherning og 16 fra Lehmann fra denne periode. En stor del omhandlende muligheden af Lehmanns valg til rigsdagen.

Lehmann havde fulgt Tschernings råd om i al fald ikke at stille op til det første folketingsvalg 4. december 1849. I hans valgfrasisgelse, trykt i Fædrelandet 3. december efter Vejle Avis, hører man Tschernings stemme, når det erklæres, at det nu er målet at blive en dygtig amtmand, og at man »i de nærmeste Rigsdage ikke bør gjøre mere end det høist fornødne«. Skønt valgfrasisgelsen udtrykkelig nævner muligheden af en senere tilbagevenden til det offentlige liv, følte Lehmann, at den i virkeligheden betød en fuldstændig abdication. Når han, efter ikke at have været i Rigsforsamlingen, ikke deltog i de første rigsdagssamlinger, ville han næppe senere føle sig fristet til at »vrøvle om Pensioner eller To Laugs Forening«. De suk han i den anledning udstødte i brev til Tscherning efter valgfrasisgelsen — »les derniers soupirs d'un condamné« — fik fru Tscherning til at græde. ⁵

Iøvrigt havde Lehmann ønsket at stille sig i Vejle, hvor herredsfoged Stockfleth (der havde været konstitueret amtmand under Lehmanns fangenskab) blev valgt, men formentlig ville være vejet. Og det var efter Tschernings mening det værste Lehmann kunne gøre. Han mente, at embedsmænd hellere burde svigte et konstitutionelt kald, end lydigheden mod regeringen, og at det i hvert fald var »en Sømmelighedsfølelse, som bør udvikles, at stedlige Embedsmænd ikke tage imod Valg i deres egen Embedskreds, især ikke naar Stemningen for dem ikke grænser til Enighed«. Han mindede herved om, at han havde rådet Lehmann fra at blive amtmand, »netop fordi jeg erkjendte, at De derved kom til at bringe Ofre som de nærværende«. Han pegede på andre muligheder for det tilfælde, at det senere måtte vise sig ønskeligt at Lehmann kom ind: »Jens Christensen Voldum er endnu min Ven og Rigsdagsmand, han er ogsaa Deres Ven . . . Besøg ham og hans Valgkreds næste Sommer. Jeg har jo ogsaa en Valgkreds og dertil

⁴ Det følgende brev af 13. november, der delvis er trykt i OLP som nr. 44 slutter (utrykt) således: »For at De kan faae nogen Opmuntring lader jeg min Kone beholde Resten af Papiret«. Fru Tscherning benyttede dette til at fortælle Lehmann om hans 3-4 årige datter Margrethe, der var forblevet i København vinteren over. Tschernings breve er til det sidste yderst venskabelige, se f. eks. 6. maj 1851: »Denne Gang kun et Par Linier for at meddele Dem, at min Kone igaar aftes fødte mig en rask lille Dreng . . .« og 19. august s. å., der slutter: »Skriv nu snart til Deres meget hengivne A. F. Tscherning«.

⁵ Brevet, der er trykt som nr. 46 i OLP, er udateret, men formentlig af 12. december 1849, idet Tschernings svar af 14. december, OLP 47, begynder således: »Igaar modtog jeg et Brev fra Dem, som min Kone læste for mig, det rørte hende, saa hun græd og udbrød: men er det dog ikke for stort Offer, Du har fristet denne Mand til at bringe; mig bedrøvede det ogsaa, men saa dyb er min Overbevisning . . .«. Når det i en note i OLP til Lehmanns brev siges, at Tschernings opfordring til Lehmann om ikke at søge valg ikke findes mellem L.s papirer, må hertil bemærkes, at det formentlig drejer sig om mundtlige samtaler i København, inden L. vendte tilbage til Vejle.

saa mange Aar paa Bagen, at jeg kun regner mig at høre til Murbrækkerkompagniet . . .«.⁶

Allerede det følgende forår opstod imidlertid endnu en mulighed, idet, som Tscherning skrev til Lehmann 16. april 1850, »en af Bondevennernes tro Mænd, Rigsdagsmanden for Holbæk Amts 4de Kreds, den gamle Povelsen havde taget Afsked med denne Verden, og B. Christensen havde paalagt mig at spørge Dem snarest muligt, om De vil stilles paa Valg i denne Plads«. Lehmanns omgående svar var et afslag. Foruden at henvise til, at sagen var præjudiceret ved den få måneder forinden afgivne offentlige erklæring, skrev han, »at hvis jeg nogensinde vender tilbage til det politiske Liv, vil jeg vælges her i Amtet, presset fra alle Sider og eenstemmigen . . . Og skjøndt jeg er saa ivrig Bondeven og Democrat, som nogensinde, vil jeg dog kun skyldte mig selv mit Valg og ikke nogen Protection, mod hvilken jeg vel vilde vide at hævde min personlige Selvstændighed, men ikke uden Kamp med og Misnøie for den Indflydelse, der havde eller troede at have taget mig under sine Vinger«.⁷

Disse betæneligheder overvandt han dog, da han i august modtog en ny opfordring fra Balthazar Christensen (denne gang direkte, omend på anledning af en »henkastet Yttring« af Tscherning om, »at Du dog muligviis nu maatte ville og burde træde op paa den større politiske Skueplads«). Der var tale om både folketinget og landstinget, men først og fremmest om Lyngbykredsen, hvor den over 70 årige Drewsen i sommeren 1850 havde nedlagt sit mandat (han døde året efter). I sit svar af 30. august, som han sendte til Tscherning (med hilsen til fru Tscherning »og min lille Guddatter«) for at denne kunne levere det til Christensen, »hvis De mener, jeg bør sige Ja, og holde det tilbage, hvis De mener Nei«, skrev Lehmann, at han jo vel indså, »hvor stærk Opfordring der er for enhver Ven af Fædrelandet og Folkefriheden til netop nu ikke at holde sig tilbage« og at han derfor, hvis han fik en opfordring til at stille sig til folketinget, »udgaaet fra saadanne Mænd, at jeg ikke kan have nogen fornuftig Tvivl om, at jeg vil blive valgt«, ikke ville anse sig berettiget til at afslå et sådant kald.⁸

⁶ Dette stykke er udeladt i OLP 47, endog således, at der efter prikker begyndes med stort bogstav: »Jeg har jo saa mange Aar paa Bagen . . .«. Voldum havde i december 1848 tilbudt at vige sin kongevalgte plads i rigsforsamlingen for Lehmann, jfr. det i note 2 nævnte manuskript, s. 68-69.

⁷ Tschernings brev til Lehmann er ikke trykt, hvorimod Lehmanns svar af 17. april er gengivet i OLP som nr. 50, dog med udeladelse af indledningen: »For øieblikkelig at kunne svare Dem, kun To Ord«, og med en ikke ganske rigtig note.

⁸ Christensens brev til Lehmann af 22. august er trykt i OLP som nr. 52, hvorimod Lehmanns svar, såvel som følgebrevet til Tscherning og alle herefter citerede breve, er utrykt. Christensens brev indeholder følgende efterskrift: »For at befæste et »Venstre« i Landstinget, helde vi til den Beslutning at bringe Tscherning derind. Han ønsker det ikke, men har – som altid – stillet sig til sine Venners Disposition. Dit Svar vil ikke være uden Indflydelse ogsaa paa dette Spørgsmaal, da Du og han, i det mindste efter min Formening, ikke bør være skilte i forskellige Thing«. Tschernings egen mening fremgår af hans brev af 5. september til Christensen: »Min Kone har skrevet mig om Lehmanns Ønske for at komme i Folkethinget (fru Tscherning havde i sin mands fravær åbnet Lehmanns brev og i forvisning om at handle i overensstemmelse med sin mand sendt det videre til Christensen). Bedre i Landstinget dog. Men det er Synd for længe at holde ham udenfor det parlamentariske

Det er i dette (utrykte) brev man finder de af N. Neergaard fremdragne bemærkninger om Lehmanns politiske stilling. Christensen havde ladet falde en ytring om, at han havde hørt »at Du ikke billiger vi stakkels Bondevenners Politik og Taktik«, og havde som sin mening anført, at Lehmann, hvis han kom ind i folketinget, »helst burde holde Dig, som Tscherning paa den grundlovgivende Rigsdag, imellem og udenfor begge Hovedpartierne, Centrum og Venstre, med en bestemt Heldning til dette sidste«. Lehmann erklærede hertil: »Har man fortalt Dig, at jeg var utilfreds med den venstre Sides Taktik, saa kan jeg forsikre at jeg mange Hundrede Gange har sagt privatim, hvad jeg har sagt i det eneste, jeg siden Martsdagene her har ladet trykke, at det fornemmelig skyldes de Radicales kloge Maadehold, at det hos os var gaaet godt,⁹ og at jeg aldrig har hørt paa nogen forkastende Yttring mod Venstre eller dets Ledere, uden den alvorligste Modsigelse . . . Min Stilling i Rigsdagen vilde derfor, hvis jeg var der, være den Du betegner, uafhængig, men med stærke Sympathier og Alliancer til Venstre«. ^{9a}

Når det ikke blev til noget denne gang var grunden, at Lehmanns gode ven og frænde Hother Hage kom Christensens »korporalstab« i forkøbet, dog sikkert uden at ane noget om bondevennernes planer med Lehmann. I. A. Hansen, som skulle bringe Lehmanns brev til O. Nielsen i Lyngby for at sætte sagen endelig i gang, blev »standset af øsende vande«, og da man samme aften læste i »Fædrelandet«, at Hage havde meldt sig og at Drewsen anbefalede ham, besluttede bondevennerne at stemme på ham og i stedet formå Lehmann til at gå ind i landstinget.¹⁰ Lehmann, som naturligvis var enig i, at hans kandidatur i Lyngby under de foreliggende forhold blev trukket tilbage, skrev skikkeligt til Christensen 6. september, at det, som sagt i hans forrige brev, ikke var af lyst, men af pligt, han havde svaret Ja, og at heri lå, at hvis han blev valgt til landstingsmand »tager jeg derimod og gjør mit Bedste, skjøndt det unægteligen vilde interessere mig mere hvis jeg skal ind i det, at komme i Folketinget«. ¹¹ Men også med hensyn til landstinget svipsede det.¹²

Liv«. Og til Lehmann skrev han samme dag, at han meget ønskede ham til »Fører i Landstinget«.

⁹ I valgfragsigelsen hed det: »At vi Danske, næsten ene i Europa, ikke have forlist Frugterne af forrige Aars Bevægelser, det skyldes, næst Kongens store Redelighed, fornemmeligen det kloge Maadehold, vi (fremhævet her) Radicale have viist baade i Regjeringen og paa Rigsdagen«. Den forskellige ordlyd skyldes formentlig de forskellige adressater.

^{9a} Neergaards citater af Lehmanns brev, Under Junigrundloven I, s. 639 og 661, er ikke helt korrekte.

¹⁰ Forsåvidt der i Christensens brev af 22. august havde været nævnt muligheden af en anden folketingskreds end Lyngby, meddelte C. nu, at stemmerne dér allerede var samlet om en bonde.

¹¹ Om Lehmann var blevet valgt i Lyngby, hvis Hage ikke havde stillet sig, er vel iøvrigt tvivlsomt. Hage havde ikke held med sig. I brev til Lehmann af 14. september skriver Tscherning, at der kun var mødt omtrent 200 vælgere og af disse fik H. kun 50 mod Raben 150. »Af de 50 var omtrent 30 Bondevenner, som stemte paa ham for den gode Sags Skyld, uagtet han formelig frasagde sig at høre til os«.

¹² Det er ikke helt klart hvorfor, Christensen havde nævnt Carl Neergaards plads (i Roskilde). Denne var i maj 1850 blevet syg og i juli rejst til Ems, hvor han døde 2. august. Det ses ikke, at han nedlagde sit mandat inden han rejste, men ifølge de trykte oversigter over

Efter alt dette kludder kan man forstå, at Lehmann ikke var særlig tilbøjelig til at indlade sig med Christensens partiorganisation, men siden fastholdt, at han kun ville vælges i Vejle og med alles vilje. Som han skrev til Tscherning 6. december 1850 (utrykt): »De har fuldkommen Ret i, at jeg ikke vilde have stillet mig i Kallundborg. Skal jeg i Rigsdagen, skal det være herfra og med alles Villie. Forresten føler jeg ikke mindste indre Trang . . . Maaske kommer det noget af, at jeg her lever i den konservativeste Egn af Landet . . . saa trøster jeg mig ogsaa . . . med at regjere paa republikansk i min lille Kreds, skjøndt det ofte tager sig synderligt nok ud, at den eneste Radicale i Veile Amt er Veiles Amtmand«.

Når han det følgende år, da der udskreves suppleringsvalg i Vejle, fordi Stockfleth havde nedlagt sit mandat (han befordredes i august til amtmand i Haderslev), stillede sig i en kampsituation, var det på grund af den i 1851 tiltagende udenrigspolitiske spænding (og tilsvarende indenrigske reaktion), der midt om sommeren, da rigsdagen ikke var inde, gav anledning til et opsigtsvækkende regeringsskifte. Novemberministeriet indgav 29. juni sin demission — og Lehmann fik på et møde i Vejle 5. juli, hvor mange mennesker var samlet, vedtaget en adresse til kongen om, at ingen regering kunne vinde folkets tillid, uden at opretholde grundloven i usvækket virksomhed »og sikre det dansk-slesvigske Rige mod al uberettiget tysk Indblanding«.¹³ Men da det ny ministerium udnævntes 13. juli viste det sig, at H. N. Clausen var blevet udskiftet med den fra 1848 ildelidte (omend loyale) holstener, grev Carl Moltke. En yderligere udfordring var det, at den ved samme lejlighed udnævnte ny krigsminister, den konservative helstatsmand oberst Fibiger, nu søgte valg netop i Lehmanns kreds. At Lehmann langtfra blev valgt med »alles vilje« fremgik af stemmetallene.¹⁴

Næste år, efter systemskiftet 28. januar 1852, opnåede han genvalg ved kåring (ved det ordentlige valg i august), men skønt dette var, hvad han havde ønsket, var han da allerede på vej ud. Da folketinget 13. januar 1853 opløstes, efter en afstemning, der var gået regeringen imod, trak han sig tilbage. Næppe, som det har været antaget, af frygt for represalier fra regeringen,¹⁵ snarere på grund af

rigsdagsvalgene fandt suppleringsvalget sted allerede 20. juni. Valgt blev overretssagfører Flensborg.

¹³ Neergaard 552.

¹⁴ 385 mod 326. Neergaard har anf. arb. s. 662 oplyst, at Lehmann »fik saa godt som alle sine Stemmer fra Landet, medens hans Modkandidat . . . i Vejle By fik over 4 Gange saa mange Stemmer som han«. Dette har en mere populær end pålidelig historiefortæller, der åbenbart ikke kan lide Lehmann, fået galt i halsen, idet han skriver: »Hans modkandidat fik fire gange så mange stemmer som han, så han frelste kun livet på personlige stemmer spredt over det ganske land«. Andre prøver på samme forfatterskab: »Det viste sig efter kun to møder i rigsrådet (!) med Frederik den Syvende, at Orla Lehmann var uheldig i stillingen som minister, og Tscherning og Monrad blev enige om at få ham ud af billedet på en pæn måde. Han blev først sendt på en udenlandsrejse, og så blev han sendt til Vejle som amtmand« (!). »Han var grebet af højere tanker og kunne ikke beskæftige sig med småtteri som en døende hustru« (!). »Han blev befriet fra retræteposten som amtmand i Vejle i 1851, da han blev valgt ind i folketinget« (!). Palle Lauring, Her skete det 2, s. 332.

¹⁵ Regeringens tryk mod embedsmændene var begyndt allerede ved det ordentlige valg. Det kulminerede med afskedigelsen af Andræ, Hall og Monrad efter mistillidsadressen til Ørsted marts 1854. Resultatet blev så mange mandatnedlæggelser, at det blev nødvendigt at

den stigende uoverensstemmelse med Tscherning,¹⁶ der nu nåede bristepunktet: Tschernings valgalliance med de konservative helstatsfolk.¹⁷

Lehmann har siden i de stærkeste vendinger fordømt denne alliance mellem demokratiet og reaktionen, som han kaldte den — denne »Mesalliance ... for ikke at sige Omgængelse mod Naturen, som har avlet mange af de Vanskeligheder, hvorunder vi endnu sucke«,¹⁸ hvorimod han ikke i sine erindringer direkte har udtalt sig om det personlige brud med Tscherning. Man kan kun ane det i, hvad han skrev om Balthazar Christensen:

»Den ubetingede Hengivenhed, han dengang viste mig, har dog ikke overlevet Aaret 1848, og er, som det saa ofte gaar med politiske Kammeratskaber, senere endog slaaet om i sin Modsætning. Jeg skal derfor her kun udtale den Overbevisning, at hans Kjærlighed til Frihed og Lighed og til den nationale Sag ikke blot dengang var aldeles oprigtig, men at han er bleven den tro i sit hele Liv, — saa tro, at han for dens Skyld endog brød med Tscherning, hvem han i mange Aar fulgte, som Skyggen følger sit Legeme«. ¹⁹

Hvad grunden end var til, at Lehmann trak sig tilbage, er det ialfald en kendsgerning, at den tidligere så hjertelige brevveksling mellem ham og Tscherning ikke blev genoptaget. Og da han senere vendte tilbage til rigsdagen, dennegang til landstinget, mødtes de kun på tinge.²⁰

appellere til folk, der var nogenlunde økonomisk uafhængige, om at melde sig ved suppleringsvalgene. En af dem der gjorde det var Lehmann, jfr. Neergaard anf. arb., s. 898-99.

¹⁶ Endnu i november 1852 stod de venskabeligt sammen med Monrad i en vinduesniche på Christiansborg under det berømte replikskifte (om livgarden), som Lehmann indledte med ordene: »Se, der gaar de nu saa pænt, hvem ved, om de nu ikke en smuk Dag kunde gøre en Svingning herind ad for at rydde Rigsdagssalen«, Neergaard anf. arb. I, s. 820. Men uoverensstemmelsen lurede på grund af Tschernings holdning til regeringen. I den i note 1 nævnte karakteristik af de to »ildsprudende bjerge«, som Monrad leverede under adressedebatten i folketinget marts 1852 (efter afskedigelsen af A. W. Moltke, Bardenfleth og Tillisch og udnævnelsen af de to holstenske grever til ministre for Slesvig og Holsten) sagde han om Tscherning som modsætning til Grundtvig, at han havde haft tillid til alle hidtidige ministerier og »iøvrigt tvivler jeg om, at der kan komme noget Ministerium, hvortil dette ærede Medlem ikke vilde have Tillid«. Da Tscherning afbrød: »Jo, naar Tiden kommer«, svarede Monrad: »Den ærede Rigsdagsmand siger Jo, men jeg tvivler dog derpaa«. Tiden gav ham ret.

¹⁷ Selve afstemningen i folketinget havde ikke behøvet at føre til krise. Regeringen kunne have ladet sagen gå til landstinget, hvad oppositionen faktisk havde ventet. Men da valget var udskrevet kastede Tscherning sig ud i en kamp mod alle, også bondevenner, der havde stemt mod regeringen, og forlod endog selv sin egen sikre valgkreds, Svinninge, i et forsøg på at hindre genvalg i Lyngby af den netop valgte finanslovsordfører, professor Kayser. Det førte til brud på venskabet med Lehmanns frænde Alfred Hage, jfr. Af Anthon Frederik Tschernings efterladte Papirer, udgivet af hans efterlevende Familie (herefter kaldt TEP) III, s. 123 ff. og Memoirer og Breve VIII, s. 156, hvor fru Tscherning skriver: »Vi var stive og ubøjelige overfor alle Tilnærmelser. Vi saas aldrig mere, alt Samkvem med tidligere Omgangsfæller ophørte ...«.

¹⁸ Efterladte Skrifter IV, s. 8 om fællesforfatningen 1855.

¹⁹ Sst. I, s. 8. Christensen brød først med Tscherning efter udnævnelsen af Ørsted til konsilspræsident april 1853. Han gik da over i landstinget og indledte her sammen med I. A. Hansen i folketinget den bevægelse over mod de nationalliberale, der endte med vedtagelsen af mistillidsadressen til Ørsted 13. marts 1854 — og derpå Tschernings udmeldelse af bondevennernes selskab, TEP III, s. 133.

²⁰ Men da havde Tscherning jo også fortsat sin kurs ud i det ekstreme ved at tage sæde

På en måde kan man sige, at opløsningen af folketinget den 13. januar 1853 var den tilfældige anledning til venskabets ophør. Lige så tilfældig var venskabets begyndelse 20 år tidligere. Det var en aften i juni 1833, hvor den da 38 årige artillerikaptajn Tschernings kammerater havde arrangeret en afskedsfest for ham i anledning af, at han var blevet afskediget som lærer ved den militære højskole og beordret udenlands på en militær studierejse, der i virkeligheden var en mild form for landsforvisning. Lehmann, 23 år gammel og netop cand. jur., traf, hvis man skal tro fremstillingen i hans erindringer, tilfældig i Vesterport en flok studenter, som ville ud i Frederiksberg allé til madam Lynges etablissement (det senere Alleenberg), hvor festen holdtes, for at bringe ham en hilsen. De opfordrede Lehmann til at være deres ordfører og Lehmann påtog sig hvervet, skønt han ikke kendte Tscherning, men naturligvis havde læst de kritiske småskrifter om værnepørgsmålet og den bebudede stænderforfatning, der havde givet anledning til hans afskedigelse.

De »to smaa Improvisationer«, som udveksledes ved denne lejlighed var, skriver Lehmann, »mere en Anledning end en Begyndelse til et nærmere Forhold«, og et sådant kom heller ikke i stand, da de senere samme år mødtes i Berlin — på café Stéhély, hvor de udenlandske aviser var fremlagt. Lehmann ankom nemlig først til Berlin få dage før Tscherning skulle videre til Wien, og det kom derfor kun til »en stiltiende Forstaaelse om at mødes — ved Philippi«.²¹

Men hvilket stærkt indtryk den unge Lehmann havde gjort på Tscherning ved disse korte møder fremgår af et brev fra ham til Lehmann, dateret Wien den 7. april 1834. Det var svar på et (ikke opbevaret) brev fra Lehmann, hvori han må have underrettet Tscherning om, at hans mor var blevet syg, og at han derfor måtte opgive sine rejseplaner og vende hjem. Det hedder i Tschernings brev:

»Det har gjort mig ondt at De ikke kan fortsætte Deres Reise, og saasom vor Egen nytte indsmugler sig overalt maaske endnu mere der hvor man føler end hvor man ret tænker, saa gik det ogsaa mig, thi kort førend jeg fik Deres Brev, havde jeg faaet Meddelelse om at jeg skulde fra Østerrig gaa til Savoyen og Schweitz, dog ikke forlade de østerrigske Stater uden nærmere Tilladelse. Denne forlangte jeg strax for Juny July August med Hensyn til Schw., og regnede nu paa at træffe sammen der med Dem og maaske med Bendz. Dette Haab er nu halv tilintetgjort . . .«. Brevet, der ikke bærer nogen overskrift, slutter: »Lev vel og tænk venlig paa Deres venskabeligst forbundne A. F. Tscherning«.

Man bemærker det for Tscherning usædvanlige udtryk for følelse, der forstærkes ved den usædvanlige tillid, han viser den unge Lehmann i samme brev. Lehmann havde åbenbart bedt Tscherning om en hilsen til sit fædreland, som han kunne bringe med hjem og lade trykke, for en sådan hilsen fulgte med brevet, og det gav Lehmann fuldstændig frihed til at bestemme ikke blot, om det var værd at trykke og i så fald hvor (»maaske helst i Kjøbenhavnsposten — som dog nok er den anstændigste Kjortel«) men også med hensyn til form og indhold —

i den oktrojerede fællesforfatnings kongelige rigsråd, hvilket blev selv hans gode ven og mangeårige stiller Gregersen for meget, TEP III, s. 182.

²¹ Efterladte Skrifter I, s. 127.

»kun bemærker jeg at mit Ønske er Stilen jo jevnere, jo bedre«. Artiklen blev efter Lehmanns hjemkomst trykt i Kjøbenhavnsposten for 27. og 30. maj 1834 med visse af Lehmann foretagne ændringer.²²

Dette kunne være blevet begyndelsen til et nærmere forhold, hvis Tschernings håb om en snarlig afslutning på rejsen, eventuelt i forbindelse med afsked med pension, var gået i opfyldelse.²³ Men som bekendt blev han først hjemkaldt 1838 — og gik derefter, med orlov uden løn, i exil i Frankrig til nytår 1841.²⁴ Formentlig bekendt med hjemkaldelsen, men ikke med Tschernings planer for fremtiden, rettede Lehmann, i brev af 12. marts 1838 til München, en appel til ham om at stille sig til stændervalgene 1840 (det krævede, at han fik skøde på fast ejendom inden 1. maj, hvad Lehmann tilbød at sørge for).²⁵ Men Tschernings svar af 2. april var afvisende, omend lige så hjerteligt som 4 år før. Han ønskede ikke at »optræde i vores Lappeskrædderforsamling«.²⁶⁻²⁷

Det nærmere forhold kom da først i stand i de sidste bevægede år op mod juni-grundloven,²⁸ som vi må lade ligge her, da vort egentlige formål er at påpege mangler ved udgivelsen af parternes breve. Perioden dækkes af den forbilligede udgave af »Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne« (herefter kaldt DPB).²⁹ Hvis der her findes mangler beror det på, at DPB som regel ikke har genoptrykt breve, »der er optaget i let tilgængelige trykte Samlinger, som . . . Af Orla Lehmanns Papirer (OLP) og Af Anthon Frederik Tschernings efterladte Papirer (TEP) o.l.«. Den eneste undtagelse er Tschernings allerførste brev fra 1834, hvor OLP kun havde optaget et brudstykke og som DPB derfor aftrykker

²² Om OLPs behandling af dette materiale, se straks nedenfor, note 30.

²³ Jfr. Tormod Jørgensen, Anthon Frederik Tscherning. Kbh. 1938, s. 48-49 om den også i brevet nævnte henvendelse til Tschernings foresatte, generalmajor Bülow. Dennes svar kom først efter brevet af 7. april til Lehmann (som TEP ikke kendte og Jørgensen åbenbart ikke var opmærksom på).

²⁴ Tscherning blev efter hjemkomsten batterichef, men året endte med ballade og imodkommelse af Tschernings ønske om afsked. Han var derefter fra januar til april 1842 på forretningsrejse i Frankrig, hvorfra hans brev af 31. januar 1842 til Lehmann i fængslet stammer (OLP 12, der uden markering udelader en hilsen til »Buntzen og andre gode Venner« foran »Deres meget hengivne Ven«).

²⁵ TEP II, s. 212 flg. og gengivet herefter OLP 6. (Side 25 er linje 18 f. o. ordene »er overbevist om at jeg« faldet ud foran »naar vi atter kommer sammen«).

²⁶ OLP 7, der uden markering forkorter indledningen: »Kjæreste Ven. Deres Brev fandt jeg paa Posten idag, det . . . var mig kjærkomment, meget kjærkomment«.

²⁷ Om der har været kontakt mellem parterne i efteråret 1838 er ikke oplyst. Derimod vides det, at det var her Tscherning traf sin 22 år yngre kusine Eleonore Lützow, der hurtigt blev forelsket i ham men først fik overtalt ham til ægteskab 6-7 år senere, jfr. Tormod Jørgensen, *anf. arb.*, s. 85 ff.

²⁸ Jfr. *Efterl. Skr. III*, s. 214 om talerne i stænderforsamlingen 1846 vedr. værnepligtssagen: » . . . jeg skylder Meget deraf mit nøje politiske og personlige Forhold til daværende Kaptain Tscherning«.

²⁹ Foruden de fire nævnte er opbevaret ialt 18 breve, 11 fra Tscherning og 7 fra Lehmann. To af Lehmanns er rent private, det ene, formentlig fra 1845, vedrørende et projekt på Rødbyfjord, som Tscherning havde interesseret Alfred Hage for, det andet, af 29. juni 1849 efter fru Lehmanns begravelse, er citeret i det i note 2 nævnte manuskript. Af de resterende breve har DPB trykt de 9, som ikke var optaget i OLP, herunder 6 til og fra Roskilde under stænderforsamlingerne 1842 og 1846.

in extenso.³⁰ Om man har kontrolleret øvrige gengivelser og derved fundet fejl eller udeladelser, har man ialfald ikke fundet dem så væsentlige, at de har nødvendig- eller retfærdiggjort et genoptryk.³¹ Stort set foreligger brevene fra tiden indtil junigrundloven udgivet på i det væsentlige tilfredsstillende måde, omend adskilt på to samlinger af ulige kvalitet.³²

Når der siges to samlinger, og ikke tre, beror det på, at OLP i sig har optaget materialet fra TEP. Der foreligger her et ejendommeligt forhold, som ikke har været tilstrækkelig påagtet. På forhånd ville man måske tro, at OLP kun indeholder papirer, beroende i Orla Lehmanns arkiv i Rigsarkivet (indtil 1941 i det kgl. bibliotek under Julius Clausens værge), og altså normalt kun breve *til* Lehmann. (I Lehmanns arkiv findes kun eet brev *fra* ham til Tscherning, nemlig hans svar på Tschernings før omtalte brev til Gottorp af maj 1849). Men sådan er forholdet ikke. Eksempelvis har Clausen fremskaffet en lang række breve *til* Hall og Ploug (ikke mindre end 23 af OLP's ialt 99 numre, flere end de optagne breve *fra* disse to mænd). Med hensyn til breve *til* Tscherning er Clausen imidlertid gået frem på en anden måde. I stedet for at opsøge Lehmanns breve i Tschernings arkiv, der kom til Rigsarkivet i 1891 efter fru Tschernings død, har han simpelthen benyttet TEP som forlæg og aftrykt de heri indeholdte gengivelser af breve *fra* Lehmann³³ — uden kildeangivelse, så man må tro, at der bygges på originalerne! Da fru Tscherning for tiden indtil junigrundloven kun havde medtaget eet brev *fra* Lehmann, nemlig det før omtalte fra 1838 til Tscherning i München (TEP II, s. 212 ff.), er dette derfor også det eneste, der findes i OLP fra denne periode (OLP nr. 6).³⁴ Ulykken ved at benytte TEP som forlæg er i

³⁰ OLP 3 og DPB 33. I stedet for at aftrykke brevet i dets helhed har OLP ofret 13 sider på at gengive det brevet vedlagte »lille Stykke til et kjøbenhavnsk Blad« (Kjøbenhavnsposten 27. og 30. maj 1934). Det siges i en note at være »Adresseret til Lehmann, med hvem Tscherning ... omgaaedes fortroligt i Kbhvn«, hvorved henvises til bemærkningen i Lehmanns næste brev af 12. marts 1838 om »vore rendez-vous i Madam Lynges Have og hos Stéhély«. I gengivelsen er (s. 8) »Øieblikkets Nødvendighed« blevet til »Havblikkets« og et »ei« er (s. 9) faldet ud i sætningen »de Stater, i hvilke vi finde Trykkefrihed«.

³¹ Som eksempel kan, foruden det i foregående noter nævnte, anføres at der uden markering er foretaget forkortelser i Tschernings brev af 19. juni 1844 fra en rejse til Sønderjylland (OLP 25). Udeladt er her, at det var hos teglværksejer Dithmer på Gravensten, at T. næsten daglig traf hertugen af Augustenborg, jfr. Tormod Jørgensen, 74.

³² Eksempelvis findes Tschernings brev af 7. marts 1843 til Paris under Lehmanns første Italiensrejse som OLP 21 (hvor en linje er faldet ud), mens Lehmanns svar af 27. marts er trykt som DPB 516. Umiddelbart før denne rejse havde Tscherning sendt Lehmann en »Lykønskning til den forestaaende Reise ud af Illusionsmagernes Land« (ikke som anført i OLP 19 »Illusionernes«). Tschernings brev til Lehmann under hans 2den Italiensrejse blev ikke optaget i OLP, og findes derfor i DPB som nr. 867. Lehmanns interessante brev af 29. december 1848 (DPB 1069) om bestræbelserne for at få ham ind i den grundlovgivende rigsforsamling, har udgiveren af OLP ikke kendt.

³³ Alene med en »modernisering« af retskrivningen, der allerede nu virker forældet, og med visse andre »forbedringer«, der ikke alle er lige vellykkede.

³⁴ Bortset fra Lehmanns nævnte svar af 25. maj 1849 på Tschernings brev til Gottorp. Begge breve findes i Lehmanns eget arkiv, hvor han selv har henlagt dem (i et særskilt omslag vedrørende fangenskabet) sammen med to breve til hustruen. OLP har aftrykt alle fire breve samlet som numrene 43 a–d.

dette tilfælde ikke stor, da TEP's gengivelse såvidt ses er fejlfri og der kun er udeladt nogle, som Lehmann selv kalder dem, »Personalialia«.³⁵

Vi er hermed tilbage ved vort udgangspunkt: Korrespondancen oktober 1849–1851. Allerede omtalen i indledningen vil have vist, hvor mangelfuldt den er udgivet. TEP og OLP dækker kun det første halvår indtil april 1850, og blandt de 15 af ialt 35 breve, der ligger indenfor dette halvår, er knap halvdelen trykt: 4 fra Lehmann (udvalgt af fru Tscherning) og 2 fra Tscherning (valgt af Julius Clausen), hvortil kommer en forvansket stump af et Lehmann-brev.

Clausens meget begrænsede udvalg (de to tidligere nævnte breve af 13. november og 14. december, OLP 44 og 47) må forklares ved, at han ikke har haft Lehmanns breve foran sig. Han ville f. eks. næppe have udeladt Tschernings indledende brev, hvis han havde været klar over, at han fra TEP aftrykte Lehmanns svar, og han ville sikkert have medtaget et meget interessant brev fra Tscherning af 29. april 1850, hvis han havde kendt den fulde ordlyd af »det forvanskede brev« (og et utrykt brev fra Lehmann af 21. april, der slutter sig dertil). Hans udgangspunkt har været det i 1878 udkomne bind III af Tschernings efterladte papirer, indeholdende et broget »Uddrag af Breve, vekslede mellem Tscherning og forskellige Personer 1849–73«, hvoriblandt de 5 fra Lehmann (s. 24–31).

3 af disse er udaterede og det ses, at fru Tscherning har haft vanskeligt ved at tidsfæste dem. Hun har rigtigt set, at det ene måtte hidrøre fra et tidligt tidspunkt, da det omhandlede Lehmanns valgfrasisgelse, og derfor placeret det i spidsen med tidsangivelsen: »Første Halvdeel af December 1849« (bedre ville have været: »omkring 1. december«). Men derefter lader hun følge de to daterede af 16. december og 17. april for at slutte af med de resterende to udaterede: Et brev (4) med overskriften »Uden Dato og Aarstal, men fra samme periode« og tilsidst (5) den forvanskede stump med overskriften »I et andet Brev uden Dato og Aarstal skriver Lehmann:«. I virkeligheden ligger det forvanskede brev før 17. april, og (4) er simpelthen Lehmanns svar på Tschernings allerførste.

Har fru Tscherning haft svært ved at datere de udaterede breve så har hun derimod ikke haft vanskeligt ved at læse Lehmanns håndskrift. De fire breve er, ligesom det før omtalte af 12. marts 1838, så vidt ses fejlfrit gengivet, og der er kun, som nævnt i note 7, foretaget en enkelt uvæsentlig udeladelse i begyndelsen af brevet af 17. april. Hvad er da årsagen til, at hun har mishandlet det femte brev på en så frygtelig måde? Det drejer sig om et tre foliosider langt brev, med en efterskrift i marginen, hvoraf er udeladt de to første sider (markeret ved fire

³⁵ Det udeladte er dog ikke uden interesse og ville sikkert have været gefundenes Fressen for Julius Clausen, hvis han havde kendt det. At han ikke har gjort det fremgår af en tilsvarende udeladelse af personalia i Tschernings svarbrev af 2. april (OLP, s. 30, hvor der står fem prikker – prikkerne s. 29 repræsenterer ingen udeladelse). Clausen har rigtig set, at dette måtte referere sig til udeladelsen i Lehmanns brev, som han kun kendte fra TEP, og at det derfor også måtte udelades, hvis man skulle blive stående derved. Men det havde været bedre, om han havde sendt en mand i Rigsarkivet for at efterse Tschernings arkiv. Man havde da også fundet alle de andre breve fra Lehmann og nok medtaget nogle flere af dem. Og man ville navnlig være blevet advaret mod at bygge kritikløst på TEP for den senere periodes vedkommende.

tankestreger), plukket lidt ud hist og her af den tredje, og aftrykt in extenso efterskriften.

Når man sammenligner denne fuldstændige gengivelse af efterskriften med sønderhakningen af side 3 skulle man næsten tro, at fru Tscherning har lagt mere vægt på at aftrykke det personlige, ja private, end det politiske. Af de fire fuldtud gengivne breve er kun det af 17. april om vakancen i Holbæk af politisk-historisk interesse. Det femte brev indeholder derimod på side 3 en af de mest citerede udtalelser af Lehmann om grundloven. Har fru Tscherning ikke indset dens store interesse og den deraf følgende nødvendighed af, i højere grad end ved de private ting, at gengive stykket helt korrekt?

Det værste er imidlertid, at de væsentlige udeladelser, der er foretaget, er maskeret ved enkelt-tankestreger. Det er en uskik, som aldrig har vist sig mere ødelæggende end her. Hvis man vil anvende streger i stedet for prikker, må man i det mindste bruge to eller flere, da enkelt-tankestreger er en sædvanlig bestanddel af skriftlige udfærdigelser. Fru Tscherning gør da også dette andetsteds, navnlig hvor hun foretager udeladelser i begyndelsen eller slutningen af et brev. Men her forekommer ikke mindre end 4 enkelte udeladelsesstreger midt i teksten, blandet sammen med 5 »ægte« tankestreger, d.v.s. sådanne, som forekommer i originalen.

Hvad har Julius Clausen stillet op med dette forvirrende materiale? Man skulle synes det temmelig klart, at om ikke andet måtte det blotte udseende af side 30–31 i TEP give en stærk tilskyndelse til at efterse Tschernings arkiv. Alternativet måtte være loyalt at aftrykke TEP med kildeangivelse og en forklarende kommentar. Utroligt nok har Clausen ikke gjort nogen af delene, men gjort situationen endnu værre ved at foretage »forbedringer« i TEP's tekst, hvor det syntes tiltrængt, uden at oplyse, at der ikke bygges på originalerne.

Clausen kendte datoen for Lehmanns valgfrasisigelse, som han selv aftrykker i en note, OLP, s. 137, og har derfor ændret dateringen af det første brev til: »Vejle (Beg. af Decbr. 1849)« (OLP 46). Derimod har han ikke indset, at det næste udaterede brev (4) var svar på Tschernings af 23. oktober 1849 (og et af de to, som Tscherning anerkendte modtagelsen af 13. november)³⁶ og derfor urigtigt dateret brevet »Beg. af 1850« (OLP 49). Han har også »forbedret« såvel dette brev som det af 17. april (OLP 50) med overskriften »Kære Tscherning«, skønt ingen sådan findes i det sidst nævnte.

Størst er dog den frihed, Clausen har taget sig med hensyn til misfostret (5), TEP, s. 30–31. Han har heraf skabt et brev, dateret »Slutn. af April 1850« (skønt brevet som nævnt må ligge før 17. april) og forsynet med både over- og under-

³⁶ Det andet af disse to breve er ikke trykt. I det trykte brev er et par udeladelser markeret ved en enkelt tankestreg, som uforandret er gået over fra TEP i OLP 49. Under en tankestreg efter »Posthuus« (i OLP ændret til »Pesthus«) skjuler sig således: »Men ligesom Ingen i Veile skal rose sig af at have set en nedslagen Mine eller at have hørt et kleinmodigt Ord af mig, saaledes begyndte jeg fra den første Dag af at tumle med . . .«. Udeladelsen er yderligere maskeret ved, at der efter tankestregen begyndes med stort Bogstav således: »Fra de første Dage begyndte jeg at tumle med . . .«. Længere nede, efter »af Sentimentalitet«, er en udeladelse maskeret på samme måde. Side 148 l. 5 f. o. er et »de« ændret til »De«, hvilket ikke giver mening, da talen er om beboerne i Vejle amt.

skrift (hvoraf underskriften uheldigvis ikke er rigtig gættet. Originalen har ikke »hengivne«). Men værst af alt: han har fjernet de tankestreger, der repræsenterede udeladelser, og dermed givet indtryk af en meningsløs sammenhæng (OLP 51): »Det gør mig ondt, naar jeg betænker, at det fremfor noget Menneske — ogsaa fremfor Dem — er Monrad, hvem den ægte demokratiske Surdejg i vor Forfatning skyldes — jeg nægter ikke, det mere vilde stemme med min Smag, naar Tyngdepunktet i Forsamlingen rykkede lidt mere til Centrum«, og derefter uden ophold: »Gud skal vide I ere moderat nok, og ingen længes vist mere end Monrad og Krieger efter den Tid, da Rigsdagen kan gaa ganske anderledes radikalt det hele gamle Væsen til Livs«.

Man må undre sig over, at nogen har kunnet tro, at Lehmann kunne skrive sligt tøjeri. Men åbenbart på Clausens autoritet er det blevet taget for gode varer — og har givet anledning til misforståelse. Således i Asger Nyholms Monrad-disputats (»Religion og Politik«) fra 1947, hvor det s. 107 hedder: »... I April 1850 skrev Lehmann, der var noget mere moderat, beklagende til Tscherning, at det var Monrad, hvem den ægte demokratiske Surdejg i vor Forfatning skyldtes«. Hvis det var blevet stående ved fru Tschernings uddrag i TEP ville de ikke færre end 9 enkelt-tankestreger nok have givet anledning til mistanke, selvom det unægtelig var vanskeligt at tro, at så mange som 4 af dem repræsenterede udeladelser. Man må bebrejde Clausen, at han ikke fik denne mistanke, men tværtimod fjernede disse streger.

Det brev fra Lehmann (formentlig allerede fra marts 1850), hvoraf fru Tscherning gjorde sit mislykkede uddrag, er som nævnt tre foliosider langt og kan ikke gengives her i dets helhed, men nedenfor vil en del af indledningen blive gengivet og derefter ordret den del, som svarer til TEP og OLP (med klammer om det, som dér er udeladt). Først må dog til forklaring kort omtales tre utrykte breve fra begyndelsen af 1850, som leder frem til det lange Brev.

Tscherning havde 8. januar besvaret Lehmanns triste brev af 16. december (OLP 48) med, at han betragtede det »som en Opgjørelse med det gamle Aar, der har været saa tungt for Dem, som intet har været før, som derfor vistnok maa efterlade et dybt Saar, ja et uudsletteligt Saar i Deres Gemüt ...«. Dette havde affødt et udateret brev fra Lehmann, hvori han med underskriften »tjenstærbødigst« berettede om sit virke i amtet, der havde vist beboerne, at han var et ganske almindeligt menneske, »Kjød af deres Kjød«, men havde tilføjet en efterskrift, hvori han bad Tscherning være på udkig efter, »om der ikke skulde blive en lille (med tre streger under) Tjeneste i Vestindien ledig, hvor jeg kunde skjule Resten af mine Dage«. Han mente, at det vestindiske klima ville være gunstigt for hans lille piges »rimeligviis svage Bryst«.³⁷

Tscherning skrev da 6. marts: »Deres Brev uden Dato med tjenstærbødigst Underskrift har jeg modtaget, og seer deraf, at Deres Embedsførelse begynder at gaae ... De maae aldrig glemme, at Deres afdøde Kone opfattede Deres Livsforhold og Livstrang ligesom jeg, De maae aldrig glemme, at hun og De vare enige om, især hun troer jeg, at De burde efterstræbe den Post De nu beklæder.

³⁷ Efterskriften er gengivet i det i note 2 nævnte manuskript s. 84.

eller i det hele taget en Post, som gav Dem daglig afmaalt bastant Virksomhed og gjorde Erhverv til et Formaal . . .«. Han tilføjede dagen efter nogle betragtninger over arbejdet på rigsdagen: »De vil af Rigsdagstidende have seet, at vor Side, den saakaldte Venstre, hidtil nogenlunde har havt Flertallet i Folkethinget og ligeledes kan holde Stand i Landstinget . . .«. Herpå følger det forvanskede brev der indledes således:

»Kjære Tscherning. Jeg seer, at mit sidste Brev uden Datum trænger til en Commentar. Det var ikke skrevet for at føre Polemik imod Dem — endsige en Polemik, mod hvilken De behøvede at kalde de Døde til Hjælp, men tværtimod for at give Dem Ret. Det var ikke skrevet for at klage, men tværtimod for at skrifte for Dem, at jeg føler Tilfredsstillelse ved at udfylde mit Amtmandskab — jeg kunde næsten sige mit Amt . . . Jeg vidste meget vel, hvad jeg gjorde, da jeg tog mod dette Embede. . . vist er det ogsaa, at jeg ikke overvurderede min Kraft, og at De skal værsgo fornoie Dem, naar jeg alt efter eet Proveaars Ende »tjenstærbedigst« kan mælde, at jeg har bestaaet Prøven godt . . . Men Mening er, at jeg vilde berolige Deres Frygt for at jeg var en Drømmer, en Sværmer, og naar jeg tilføjede en vestindisk Efterskrift, saa var det kun, for at De ikke skulde troe, jeg følte mig alt for lykkelig i denne nye Praktiskhed. . . . Jeg skal visseligen ikke mælde mig ukaldet; men søges jeg nogensinde, da skal det gaae *meget* haardt paa, om jeg skal lade mig finde«.

Resten af brevet, der svarer til uddraget i TEP og OLP, lyder ordret: »Naar jeg undtager det lille Afskedssuk — le dernier soupir d'un condamné — hvormed jeg besværede Dem, har jeg aldrig tænkt paa Rigsdagen som paa noget, der kom mig mere ved, end enhver anden Skatteyder. [Som saadan har jeg imidlertid saa nogenlunde fulgt med, og jeg er vel tilfreds med det parlamentariske Trit, hvori De har bragt Tingene, og med den Holdning, De har paatrykt Deres lange Slæng. Derimod nægter jeg ikke, at] det gjør mig ondt, naar jeg betænker, at det fremfor noget Menneske — ogsaa fremfor Dem — er Monrad, hvem den ægte demokratiske Suurdeig i vor Forfatning skyldes, [og at ingen har større Deel, end Krieger, i at den ikke blev videre fordærvet i Rigsforslng., end skeet er, at see dem og nogle andre lige saa oprigtige Folke- og Friheds- og Fædrelandsvenner ved Omstændighedernes Medfør bragte til at være i Minoriteten. Jeg veed jo vel, hvorledes det er gaaet til, og at jeg derved Intet kan gjøre — allermindst pr. Brev; men] jeg nægter ikke, at det mere vilde stemme med min Smag, naar Tyngdepunctet i Forsamlingen rykkede lidt mere til Centrum, [saa at D'Herr Hansen (Bryggeren og Redactøren)³⁸ og nogle lignende Cumpaner lodes alene, og nogle flere af den ovennævnte Sort gik med. Det er forresten Personer, ikke Politik, hvorom jeg her taler; thi] Gud skal vide I er moderate nok, og ingen læn-

³⁸ Der er tale om Christian Henrik Hansen og I. A. Hansen. Førstnævnte var oprindelig landmand, men flyttede 1845, 48 år gammel, til Odense, hvor han blev brygger og borgerrepræsentant. 1850-52 var han folketingsmand for Odense Amts 7ende kreds. Han havde i årene 1833-44 ligget i strid med vejræsenet og ført en række langvarige retssager, der havde påført ham bøder og censur — samt øgenavnet Vej-Hansen. I. A. Hansen behøver ikke at præsenteres, men der skal af hensyn til det følgende mindes om, at han, efter at han havde opgivet sit håndværk og var flyttet til København for at udgive 'Almuevennen', fik plads på 'Fædrelandet's kontor som bud og en tid af navn var bladets ansvarlige.

ges vist mere, end Monrad og Krieger, efter den Tid, da Rigsdagen kan gaae ganske anderledes radicalt det hele gamle Væsen tillivs.³⁹ [Det var dog godt, at jeg kom til at snakke om noget andet, end Deres Orla Lehmann]. (Efterskrift i marginen): Forresten er min egentlige Hensigt med dette, som med alle mine Breve, kun den, at tvinge Dem til at skrive til mig, fordi De er en af de faa Erindringer fra lykkeligere Tider, jeg nødig vilde have skulde blegne — men det gjør Alt, naar det ikke pleies. Hils ogsaa Deres Kone og siig hende, at naar For-aaret og Margrethe kommer, saa faaer jeg det nok godt. Sommetider vil jeg gjerne have det lidt godt; til andre Tider støder jeg med Afsky den Tanke fra mig, fordi den tykkes mig Feighed og Troløshed.«

Lehmann følte sig skuffet over, at Tscherning slet ikke reagerede på hans betragtninger vedrørende rigsdagen men, da han endelig lod høre fra sig 16. april, alene viderebragte Christensens spørgsmål vedrørende suppleringsvalget i Holbæk. Han skrev derfor til Tscherning 21. april: »Kjære Tscherning. Da jeg sluttede mit næstsidste Brev med den Erklæring, at det i Grunden kun var skrevet, for at fremkalde et Brev fra Dem, vil De indsee at jeg ikke kan tage Deres sidste Brev for et saadant. Navnligen vil det interessere mig at høre Deres Mening om den Deel af Rigsdagen, som jeg betegnede med Navnene Monrad og Krieger, og som efter mit Kjendskab er langt radicalere, end mange af dem, der finde sig i Christensens Corporalstab, og skjøndt jeg er politisk dannet nok til at kjende Betingelserne og Consequentserne af en Partivirksomhed, saa er jeg dog dansk sindet nok til at finde et Cameraderi med (utydeligt kraftudtryk) som de To Hansener, eller det (utydeligt), der drives med Blærer, som Ree, lidet opbyggeligt. . . . Denne Gang skal De være fri for at høre noget Personligt fra Deres Orla Lehmann«.

Tschernings 6—7 sider lange svar herpå af 29. april 1850 var nok værd at trykke. Nogle prøver: »(Kjære Lehmann) . . . De vil høre min Mening om den Deel af Rigsdagen som De betegner med Navnene Monrad og Krieger og som De anseer for langt radicalere end mange af dem der finde sig i Christensens Corporalstab. Ja det kan nok være at de ere langt radicalere end flere af disse, navnlig vist nok, i mange Retninger, langt radicalere end jeg, men det er netop hvad jeg har imod dem og hvorfor jeg giver de andre Fortrinet. Deres radicalismus er nemlig den speculative Professorradicalismus, der f. Ex. bragte Krieger til, af formelle Grunde, at betragte Septemberloven som en provisorisk Lov, der trængte til Rigsdagens Bekræftelse, og som stræbte for at tvinge Rigsdagen f. A. til at blive lovgivende, for at faae det slesvigske Spørgsmaal ind under Grund-

³⁹ Man finder allerede i dette brev det ideale krav, Lehmann senere gav udtryk for i sin berømte »Skaal for den danske Rigsdag« i Vejle 7. marts 1860: »Og spørge vi os da, om alle dens Medlemmer er værdige til den høie Hæder, at have Sæde i et oplyst og ærekært Folks Parlament . . . da lad os vedstaae, hvad vi saa ofte med Bekymring have tænkt, at den danske Rigsdag i sin Heelhed for Øieblikket ikke er, hvad den burde være: en Samling af Danmarks bedste Mænd«. Der var ogsaa her tale om personer, ikke politik, og navnlig ikke om en kritik af det repræsentationssystem, han selv havde stået fadder til. Da hans tale blev taget til indtægt for en sådan kritik tog han, som fremhævet af Neergaard anf. arb. II, s. 807—08, selv skarpt afstand derfra (i »Fædrelandet« 7. og 8. maj): »Nej, lad os beholde Forfatningen, som den er, men lære at bruge den bedre . . .«. Også i dag kunne man undertiden ønske, at vælgerne udviste bedre smag i valget af deres repræsentanter.

lovsbehandlingen, som fik Ordet »fuldstændigt« ind istedetfor »tilsvarende« foran Erstatning etc etc. Monrad er radical, men ville gjerne give Kirken en Synodalforfatning og lignende kirkelige Historier — han vil Communalforfatninger med Præstemagt etc, men egentlige Samfundsreformer, af den Art vi trænge til, især paa Øerne, hvor Jordsmondet gløder hedt under Fødderne paa den hele Befolkning, hvor den arbejdende Husmandsklasse ikke kan faae Tag over Hovedet, uden den vil indgaae Tvangsarbeidsaccorder, dem vil han ikke ind paa. — Der er desuden en intrigerende Urolighed tilstede, som ikke behager mig. . . . Men nok herom for at forklare Dem hvorfor jeg ikke kan finde mig i den kriegerske men især den monradske Radicalismus, især den Sidstes, thi den Førstes er langt mindre fremtrædende, den aabenbarer sig meer i at rette paa Formen end i at træde positiv frem. Men nu til hvad De siger om begge Hansnerne af hvad De kalder Christensens Corporalstab, jeg vil ikke forsvare dem fra den Side De angriber dem, jeg kjender dem ikke nok for at forsvare dem tilfulde, dog det vil jeg sige om Odense Hansen, at Buntzen, som har ført en Deel Sager for ham . . . siger at han af hans Sager snarere maa dømme ham gunstigt end ugunstigt, han har vist sig sjelden opofrende mod sin Familie, og har ikke begaaet noget der i mindste Maade kunne kaldes uhæderligt. . . . Altsaa døm ikke for hastig over Mænd der i tidligere Tid have brudt Landser med Bureaucratiet i den Grad at han har faaet et Øgenavn (Vei-Hansen), og nu Almue-Hansen, jeg kjender Deres Klagemaal om ham, ligeledes de som fører fra »Fædrel« Redaction, men jeg nægter ikke, at de stedse have forekommet mig noget løst fremsatte og kun at stemme lidet med den store Tillid man har vist ham ligeoverfor den offentlige Ansvarlighed. . . . Paa hans Radicalismus tør De desuden forlade Dem, den som vil bruge denne Egenskab vil ikke savne den hos ham, for mig har han formeget, derfor aver jeg den hvor jeg kan . . . Det ligger desuden i Partiernes Natur, at de samler op de Ingredienser som tilbyde sig, saaledes tilhører uidentivl det maadeligste Medlem i Forsamlingen, en Præst . . . nærmest til Centrum, hvor paa faa nær det hele Præsteskab hører. I Centrum findes desuden en Deel af de Folk, som jage efter Embeder, ogsaa dette især blandt Præsterne. Her findes ogsaa en Præst, jeg troer fra . . . naar denne Mand kommer frem som Bondetalsmand, saa gaaer det an, men til Præseskabet hører han anstændigvis ikke. Nei det er ikke værd at komme i Partierne, eller at træde ud af Partierne for disse enkelte Mænds Skyld, saadanne findes i alle Parlamenter og i alle Klasser. . . . Fox, Sheridan og mange andre dækkede med store Egenskaber en stor Raadenhed, og mange have Raadenheden uden at have de store Egenskaber.

Om Krig og Fred veed ingen meer end Jeg, og jeg igen ikke meer end alle andre, ikke meer end hvad jeg kan sige mig selv. De saakaldte Tillidsmænd ville gjerne forsøge med smukke Talemaader at indsmugle et heelt Schleswigholstein, dog er jeg overbevist om at de tage til takke med et halvt, om det bydes dem, det vil sige jeg troer, at man kunne faae en af alle Magter anerkjendt Erklæring om hele Slesvigs uadskillelige Forbindelse med det danske Monarchi, en fælles Arvefølge og Slesvig delt i tvende Regjeringskredse hvoraf den nordligste blev regjeret af en særskildt Bestyrelse den sydligste regjeret i Forbindelse med Holsten, dog saa at Slesvig fik afsondret Landdag fra Holsteen — Hvor Grændsen

mellem Nord og Syd skulle være derom kunde man komme til at tviste en Deel. Men nu farvel for denne Gang. — Det haster jo at De snart kommer herover. Hengivnest A. F. Tscherning«.

Summary:

ORLA LEHMANN AND A. F. TSCHERNING:
AROUND THE CORRUPTION OF A LETTER

The Danish politicians O. Lehmann and A. F. Tscherning, members of the first constitutional government of Denmark 1848, were not only political allies, but close personal friends for twenty years: from their first encounter in 1833, until some political disagreement dissolved the friendship in 1853. A great many letters from both sides have been preserved, the latest 35 forming a continuous correspondance October 1849–September 1851. While most of the earlier letters have been properly published (the years up to the constitution in June 1849 being covered by an excellent collection of Danish political letters from the 1830s and 1840s) not much attention have been paid to the later correspondance. When Tschernings widow in 1890 published extracts of her late husbands papers she picked at random some few letters from Lehmann, reproducing them more or less correctly. And Julius Clausen, leader of the Royal Library, where Lehmanns papers were then deposited, reprinted in his "From Orla Lehmanns Papers", 1905, uncritically what Mrs. T. had given, together with a few of Tschernings letters. Most astonishing is his handling of an undated Lehmann-letter of which Mrs. T. had given a nearly uncomprehensible extract. Mr. Clausens free-wheeling attempt on "bettering" this extract made it even worse.

The article outlines the relationship between the two friends and quotes some of the earliest letters, but concentrates on the almost unpublished later correspondance, giving quotations i.a. from a long and interesting letter from Tscherning of April 29th, 1850. The main object, however, is the said ill-treated Lehmann-letter (presumably from the same month), which historians on the authority of Mr. Clausen have quoted from his version (it contains a famous remark on the authorship of the constitution). The original text of this letter is given, stressing the responsibility resting on publishers of hisorical documents.